

L. I. Hatsenko,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of the Ukrainian language

THE ADDRESS IN «KOBZAR» BY TARAS SHEVCHENKO

This article deals with the problems of linguo-etiquette and the usage of etiquette formula, the most important of which is address in "Kobzar" by Taras Shevchenko. The article deals with the stylistic effect of the address in T. Shevchenko's poetry. The addresses expressed by vocative Case are considered. In the article eight different lexical groups of the address are selected. The meanings of these words, their stylistic function in the texts are described. The article is dedicated to the words with the formants. The attention is focused on the functions of suffixes. The article traces with peculiarities of T. Shevchenko's language and style.

Key words: linguo-etiquette, linguo-etiquette formula, Taras Shevchenko, address, expressed by vocative Case, stylistic effect.

УДК 811.161.2+003

О. В. Щербак,
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського, магістр

МОРФОЛОГІЧНЕ ВИРАЖЕННЯ КЛЮЧОВИХ ЗНАКІВ У КОДОВИХ СТРУКТУРАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ О. К. ГЛУШКА)

У статті з'ясовано сутність поняття ключового знака як структурного елемента семіотичного коду, визначено частинимовні різновиди ключових знаків у прозових творах О. К. Глушка та подано аналіз найбільш частотних морфологічних категорій, уживаних для їхньої формальної репрезентації.

Ключові слова: код, ключовий знак, морфологічна категорія.

У сучасному вітчизняному мовознавстві спостерігається тенденція до встановлення лінгвістичного статусу кодових сполук, які виступають маркерами просторової організації текстів. Зважаючи на те, що ці одиниці мають різне змістове навантаження, вони характеризуються й неоднорідною структурою, тобто до їхнього складу можуть входити як одна, так і декілька мовних одиниць. Це зумовлено насамперед тим, що основна функція кодів полягає в забезпеченні ними розуміння між автором і читачем у ході комунікативної взаємодії. Власне тому під кодом розуміється «сума способів переходу між формою та змістом» [7, с. 14]. Проте змістовий стрижень кодових структур реалізується в їхніх ключових знаках (далі – КЗ), тобто таких складниках, що за своєю сутністю є концептуально значущими, максимально інформативними та семіотично вагомими. З огляду на це

абсолютно релевантним вважається той факт, що КЗ можуть мати доволі широкий формальний діапазон, тобто для їхньої репрезентації адресат мовлення цілком вмотивовано вдається до використання різних лексико-граматичних розрядів слів, а також морфологічних категорій.

Вивчення особливостей формального вираження КЗ у кодових структурах сприяє визначенню їхнього загальнокомунікативного потенціалу та встановленню найбільш ефективних способів мовленнєвого представлення, що, у свою чергу, детермінує семантичні й синтаксичні ознаки цих вербалізованих елементів, а також вказує на прагматичні настанови автора тексту. В сьогоденній комунікативній парадигмі лінгвістичної науки такі дослідження є актуальними й перспективними як в суто теоретичному аспекті, що полягає в систематизації основних положень лінгвосеміотики для розробки нових теорій функціонування кодів у текстовій площині, так і в прикладному, скерованому на формальне та змістове моделювання кодової матерії всієї мовної системи.

Проблема функціонування кодів порівняно недавно стала перебувати в полі зору дослідників. Одним із перших про їхню роль та комунікативну потужність заговорив Р. Барт, який і запропонував типологічну класифікацію кодів, яка на сьогодні вважається універсальною. В ній представлено п'ять типів семіотичних одиниць – герменевтичні, семічні, символічні, проайретичні та гномічні [1]. Багато питань із теорії кодової організації текстів різних стилів мовлення висвітлено в працях О. С. Бразговської, Дж. Ділі, У. Еко, Ю. М. Лотмана, В. О. Лукіна, Г. Г. Поченцова, А. Б. Соломоника, Н. І. Степанової, О. В. Хлебнікової, Л. Ф. Чертова та ін. Однак і досі поза увагою мовознавців залишається питання, пов'язане зі встановленням специфіки плану вираження цих лінгвосеміотичних структур, хоча є деякі спроби їхнього морфологічного аналізу (роботи О. С. Фоменко та С. І. Кондратенко), але вони позбавлені системного характеру, що й наголошує на необхідності більш детального опрацювання окресленої проблематики.

Мета статті полягає у визначенні найбільш частотних морфологічних категорій, уживаних для вираження КЗ у кодових структурах.

Матеріалом для дослідження фактичного матеріалу обрано прозові твори О. К. Глушка, а саме роман «Кінбурн» та оповідання зі збірки «Маслиновий гай», під час аналізу яких виявлено понад 700 семіотичних одиниць.

На мовному рівні досліджуваних творів морфологічний статус КЗ у кодових сполуках детермінують морфологічні категорії. Беручи до уваги частинимовну належність КЗ кодів, а також їхнє семіотичне походження, проаналізуємо пріоритетні морфологічні категорійні парадигми кодових одиниць за класифікацією Р. Барта.

Герменевтичні коди. Серед морфологічних різновидів КЗ цих кодів найбільш активним є дієслово, що як самостійна частина мови характеризується за допомогою «категорії особи, часу, стану, виду, способу» [5, с. 159]. Проте аналіз морфологічних моделей герменевтичних кодів показав, що семіотичного статусу їм надають лише три морфологічні категорії.

Так, на першому місці перебувають дієслова дійсного способу (75,8%), що «не маючи специфічних формальних (морфемних) засобів вираження» [там само,

с. 192], виступають основою для встановлення певних кордонів у сюжетних лініях: *жалує, поспішали*.

Друге місце відведено дієсловам минулого часу (62%) через те, що письменник формує сюжетну лінію не як свідок, а як мовець, який переосмислює події минувшини (роман «Кінбурн») та розповідає історії із власного життя (оповідання зі збірки «Маслиновий гай»). Тому повністю вмотивованою є наявність дієслів чоловічого роду, утворених від основи інфінітива за допомогою флексії *-а: ступити, перечити*. Припускаємо, що це пов'язано насамперед із кількістю діючих у творах персонажів, де переважну більшість становлять герої чоловічої статі.

Не менш потужними виявилися дієслова доконаного виду (55,1%), що «виражають цілісну дію або цілісний процес чи стан» [2, с. 225]. Здебільшого дієслова цієї категорії (*минулася, знайшов*) вказують на завершеність загальної динаміки описуваних подій.

Семічні коди. Як відомо, коди такого типу мають подвійну семіотичну мотивацію, що уможливило в їхній морфологічній структурі виокремити два типи КЗ – іменникові та прикметникові.

Зокрема іменникові семічні коди, що репрезентують конотативні стихії та персонажів, мають «план вираження (форми) морфологічними категоріями істоти / неістоти, роду, числа, відмінка» [5, с. 47]. Однак із-поміж указаних категорій до розряду стрижневих уналежнено іменники неістоти, однини, чоловічого та жіночого родів, родового, місцевого та кличного відмінків.

Зокрема центральну ланку складають іменники однини (98,7%), виражені «словоформами, які вказують на один предмет» [2, с. 93]. Така частотність уживання категорії однини зумовлена топонімікою мови: у *Версаві, мій кузен Густав*.

Велику роль відіграють іменники чоловічого роду (68,4%), серед яких виявляємо іменники з основою на твердий приголосний, що в Н. в. одн. мають нульове закінчення (*Буг, Суворов*); з основою на м'який приголосний, що в Н. в. одн. мають нульове закінчення (*Інгулець, Березань*); з основою на *ж, ш*, що в Н. в. одн. мають нульове закінчення (*Париж*); іменники із закінченням *-а (-я)*, що означають істот чоловічої статі (*Савва*); а також іменник *Дніпро*. Не менш виразними є іменники й жіночого роду (31,6%) із флексією *-а (-я): Рослячка, Перекусихіна*.

Активністю відзначаються й іменники категорії неістоти (57,9%), що функціонують у першому блоці семічних кодів, забезпечуючи повною мірою усвідомлення реципієнтом меж відтворюваної автором реальності.

Увиразнюють лінгвосеміотичну площину аналізованих творів іменники в Р. в. (33,3%), оскільки основні значення цієї категорії «пов'язані з вираженням означальних, суб'єктних і об'єктних відношень» [цит. за 2, с. 71]. До першого різновиду уналежнюємо іменникові коди, що продукують локально-означальну функційність: *береги Борисфену, провулки Печерська*. У зв'язку з цим у Р. в. такі коди мають закінчення *-а (-я)* та *-у (-ю)*. Другий різновид складають іменникові коди, у яких КЗ вказують на суб'єкта та виступають чоловічими прізвиськами, представлених у Р. в. із флексією *-а: поміщика Мовшина, томиків Євтушенка*. Третім різновидом виступають семічні коди, у структурній моделі яких іменник функціонує із прийменником *до: до Потьомкіна, до центру Ожарська*; та прийменником *біля: біля Прогній, біля Гарду*.

Підвищену частотність мають іменники в М. в. (13,3%), характерною ознакою яких є те, що цей відмінок «не вживається без прийменника» [там само, с. 79]. Зазначимо, що найчисельнішою групою є коди з прийменниками у *(в): в Константинополі, у гирло Бугу*. Натомість друге місце посідають семічні коди з прийменником *на: на Босфорі, на Дмитрієва-Мамонова*.

Особливістю іменникових семічних кодів також є їхнє представлення у формі Кл. в., що в морфологічному плані виділяється за допомогою різних флексій: *Олесіку, Яринку*.

Прикметникові семічні коди, на відміну від іменникових, функціонують лише в першому блоці та є менш частотними, що зумовлено насамперед периферійністю прикметника як частини мови, парадигматична система якого формується «на основі тих же граматичних значень, що й іменників – роду, числа і відмінка» [6, с. 123]. Проте їхньою особливістю є те, що вони можуть «виконувати функцію теми чи реми або входити до складу комплексної теми чи реми» [2, с. 121]. Це дає підстави говорити про те, що такі КЗ виступають повнозначними одиницями в кодовій структурі, витісняючи при цьому іменник. Закріплюючись у головній позиції, прикметник набуває граматичної непроцесуальної атрибутивності, що служить для ідентифікації просторових елементів досліджуваних творів за допомогою таких морфологічних категорій, як однина (*Громовий брід, Левушкіаського куреня*), чоловічий рід (*з-під Веселого Броду, Прогнійський кут*), родовий (*Царськосельського палацу, Гнилого Єланцю*) та місцевий (*до Трояцької брами, біля Наводницької пристані*) відмінки.

Символічні коди. Залежно від характеру семіотичного навантаження символічних кодів зафіксовано іменникові, числівникові, дієприслівникові КЗ, що мають різний ступінь морфологізованості.

Зокрема переважна більшість іменникових КЗ представлена категорією однини (55,5%): *зривеник, кирея*. Такий розподіл категорій числа пов'язаний із тим, що «значення іменникової категорії числа пов'язане з позамовною дійсністю» [5, с. 63].

Для репрезентації символічних відношень у ЛСП письменник вдається до використання категорії Н. в. (44,4%), основне значення якої полягає у вказівці на «суб'єкта основної дії» [6, с. 60]. Наприклад: *челядники, ротмістр*.

Завершує ієрархію морфологічної парадигматики іменникових КЗ категорія ч. р. (40,7%) з нульовою флексією: *кобеняк, камергер*.

Дуже близькими за номінативною природою виявилися числівникові КЗ, головною диференційною ознакою яких є категорія відмінка, а саме 3. в. (75%): *за один шилінг, на тищу пудів*.

У дієприслівникових КЗ головними актуалізаторами можна вважати власне дієприслівникові суфікси *-учи (-ючи): клякучи, обікучи*. Наведені приклади вживаються автором у формах доконаного виду та активного стану, що забезпечує динамічність творів.

Проайретичні коди. Специфіка цього класу кодів полягає в тому, що їхніми КЗ є власне дієслова та інфінітивні форми.

Серед дієслівних КЗ проайретичних кодів найбільш численними є дієслова дійсного способу (100%): *хотілося, узяв*. Цю категорію використано автором з метою передачі ситуативних дій і вчинків персонажів.

Семиотичної актуалізації набуває також ще група дієслівних КЗ, виражених у формі минулого часу (95%). Серед них виокремлюємо дієслова із флексією *-в* для ч. р.: *полетів, мовчав*; із суфіксом *-л* для ж. р. і множини: *смикнула, повиходили*. Крім того, фіксуємо дієслова цієї часової категорії без флексії *-в*, а саме з основою інфінітива на [r], [k] та основою теперішнього часу відповідно на [ж], [ч]: *міг* (від *могти, можуть*); а також дієслово *іти*, що в минулому часі має суплетивну основу *йшли*.

Зазначимо, що ефект завершеності та конкретизації забезпечується шляхом домінування дієслів доконого виду (60%) над дієсловами недоконого виду, що вказують на специфіку розгортання мікродій та почасти характеризують персонажів. Із цією метою письменник використовує префіксальний спосіб творення форм доконого виду, зокрема префікси *в-* (*всміхнулася, впади*), *з-* (*зумів, зрадли*), *за-* (*заточився, затупцювали*), *про-* (*пропустив, промовчала*).

На рівні вербальної експлікації проайретичні коди репрезентуються й в інфінітивних формах дієслова. Однак, ураховуючи той факт, що «інфінітив позбавлений майже всіх граматичних категорій дієслова. Він не має основних власне-дієслівних категорій – категорій часу і способу. Властива йому загальнодієслівна, але периферійна щодо категорій часу та способу, категорія виду не може одна репрезентувати морфологічну дієслівність інфінітива...» [2, с. 284], вважаємо інфінітивні КЗ аналізованих кодів неперіоритетними.

Гномічні коди. Основними КЗ у моделях гномічних кодів визначено іменникові та прикметникові, адже саме ці частини мови є найбільш ефективними в конструюванні культурних контекстів.

Спектр морфологічних категорій КЗ-іменників дуже різноманітний, проте з-поміж них найвищою активністю вирізняються коди, вжиті у формі однини (89,3%): *око, мурашка*. У більшості випадків ці форми служать для репрезентації значення одиничності, спільності та непарності [5, с. 64].

Значна частина іменникових КЗ представлена й формою Н. в. (75,5%): *пси, ківи*. Це можна пояснити тим, що Н. в. є «типовою формою теми» [2, с. 64] всього культурного повідомлення, дозволяючи читачеві нанизувати їх для побудови загальної моделі української культури та й власне художньої реальності.

Помітною також виявилася тенденція до використання іменників категорії неістот (71,7%): *домівка, очерет*. Ці КЗ вказують на особливості асоціативного потенціалу О. К. Глушка, який здебільшого схиляється до т. зв. неживої компаративістики.

Репрезентатемом морфологічного потенціалу гномічних кодів є категорія роду, де найбільшу частотність мають КЗ ж. р. (54,1%), а саме іменники на *-а (-я)*: *рана, диня*; іменники з основою на м'який приголосний у Н. в., із закінченням *-і* в Р. в.: *пательні, косуля*; іменники з основами на *жс, ч, ш* із нульовим закінченням у Н. в., із закінченням *-і* в Р. в., із закінченням *-ю* в О. в.: *печі, ніч*; іменники з основами на кінцеві тверді приголосні *р, в, ф* із нульовим закінченням у Н. в., із закінченням *-і* в Р. в., із закінченням *-ю* в О. в.: *гирі, глазури*.

Зазначимо, що гномічні коди з КЗ-прикметниками в аналізованих творах уживаються порівняно рідко. Проте процес їхньої морфологізації реалізується переважно у формах ч. р. (75%), виражених за допомогою флексій Н. в. (*-ий*) та Р. в.

(*-ого*): *заворожений, живого*. У свою чергу, форми ж. р. (25%) актуалізуються через флексію З. в. (*-у*): *цанову*.

Отже, розуміння морфологічних категорій, за допомогою яких актуалізуються значення та функції кодів, слугує своєрідною базою для виявлення фактів неоднорідності мовного оформлення твору. Проте аналіз найбільш частотних морфологічних категорій кодів свідчить про те, що їхня переважна більшість, представлена іменниковою парадигмою, вказує на статичність мовлення О. К. Глушка; тенденція до вживання однини відображає тяжіння автора до розширення меж відтвореною ним реальності; домінування Р. в. ілюструє прагнення письменника до деталізації просторових координат, тобто наповнення їх необхідними об'єктами для усвідомлення специфіки загальної просторовості тексту.

В подальшому плануємо дослідити інші способи лінгвістичної репрезентації кодових структур у текстах прозових творів.

Література

1. Барт Р. *S/Z* / Пер. с фр. Г. К. Косикова и В. П. Мурат; под ред. Г. К. Косикова / Р. Барт. – 3-е изд. – М.: Академический Проект, 2009. – 373 с. – (Философские технологии).
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови: Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; за ред. І. Р. Вихованця. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
3. Глушко О. К. Кінбурн: історичний роман / О. К. Глушко. – К.: Рад. письменник, 1988. – 300 с.
4. Глушко О. К. Маслиновий гай: Оповідання / О. К. Глушко. – К.: Рад. письменник, 1981. – 165 с.
5. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів ВНЗ / В. О. Горпинич. – К.: Академвидав, 2004. – 336 с.
6. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: Навчальний посібник / М. В. Леонова. – К.: Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 1983. – 264 с.
7. Почепцов Г. Г. Семиотика / Г. Г. Почепцов. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2002. – 432 с.

Е. В. Щербак,

Николаевский национальный университет имени В. О. Сухомлинского,

магістр

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ КЛЮЧЕВЫХ ЗНАКОВ В КОДОВЫХ СТРУКТУРАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОЗОВЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ А. К. ГЛУШКО)

В статье определена суть понятия ключевого знака как структурного элемента семиотического кода, установлены частеречные разновидности ключевых знаков в

прозаических произведениях А. К. Глушко и проанализированы наиболее частотные морфологические категории, употребляемые для их формальной репрезентации.

Ключевые слова: код, ключевой знак, морфологическая категория.

O. V. Shcherbak,

Mykolayiv National University named after V.O. Sukhomlinsky,
department of applied linguistics,
magister

**MORPHOLOGICAL EXPRESSION OF KEY SIGNS
IN CODE STRUCTURES
(ON MATERIAL OF PROSAIC WORKS BY O. K. HLUSHKO)**

In article the essence of concept of the key sign as structural element of a semiotics code is defined, lexical and grammatical kinds of key signs in prosaic works by O. K. Hlushko are established and the most frequency morphological categories which are used for their formal representation are analyzed.

It is established that morphological correlation of a key sign depends on an explication of a code in which it functions.

Key signs of the hermeneutic codes, which are the codes of riddle, are verbs of an indicative mood, verbs of past tense and verbs of perfective aspect. Semiotic codes are divided into two blocks – characters and elements. But in the first block and in the second block the author installed by chastony key signs, which are expressed by nouns in singular, masculine and female, genitive and prepositional cases. The key signs, which have an adjective forms, are less usable. Symbolical codes are presented noun, numeral and verbal adverb key signs. Actional codes, which indicate actions and motives, have forms of verbs and infinitive forms. Cultural codes are presented by nouns and adjectives. As they show of reality of culture, nouns have big degree of rate.

Key words: code, key sign, morphological category.